

Azərbaycan Respublikasında tarixin thrif edilmsi - Mqal

Yeni mstqillik qazanm lkrd tarix yazman tz siyasi qurulu rivsind yaama tcrb etmy balam
.insanlara milli kimlik formaladrmaq n vzsiz pay vardr

Gtrlm tarixi: 31/12/2015

Qbul edilm tarixi: 4/5/2016

li libabayi Dermani

Abstrakt

Yeni mstqillik qazanm lkrd tarix yazman tz siyasi qurulu rivsind yaama tcrb etmy balam
.insanlara milli kimlik formaladrmaq n vzsiz pay vardr

Bu mqald qdim mnblrdn v yeni tdqiqatlardan istifad etmkl rann trafnda yeni mstqillik ld etmi lkrdn birinin, yni Azərbaycan Respublikasnn tarix yazmas aradrlmdr. Tdqiqin nticsi gstrir ki, qonu lkrl mqayisd tarixi kemii olmamas v hkumtinin tz vaxtlarda tsis olunmas Azərbaycan Respublikasnn tarixilrini tarixi thrif etmy, yaxud hqiqtd "tarix dzltmy" vadar etmi, z xalqnn milli kimliyini qsa mddtli siyasi mqsdlr sasnda trif etmilr. Bu siyasi mqsdldrnd bir hissisi sbb olmur ki, Azərbaycan Respublikasnn milli kimliyi ran mdniyyti v sivilizasiyas qarsnda formalasn. Ona gr d rann mdniyyt elites onlarn bu tarix dzltm prosesi il tan olmaqla yana Azərbaycan Respublikasnn mdniyyt elites il mdniyyt siyasti yaratmal v onlarla mzakirlr aparmaqla iki lk arasnda siyasi-mdni grginliyin qarsn .almadrlar

Aar szlr: ran slam Respublikas, Azərbaycan Respublikas, tarix yazma, milli kimlik, tarix dzltm

Giri .1

Azərbaycan Respublikas istr SSR-nin trkibind "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikas" adland vaxt, istrs d 1992-ci ild mstqillikdn sonra "Azərbaycan Respublikas" adland vaxt z razisinin xalqnn iranl kimliyini danmaqla bu xalq n saxta kimlik yaratmaq v tarix dzltmk yolunu tutdu. mumi olaraq ran mdniyytinin trafnda olan lkrlin xalqların tarix v kimliyi btn iranl tayfaların orada pay oldu birg tarix tcrbsi rivsind formalamdr. Bu tarixi tcrblr siyasi hkumtin, yni ran hkumtinin yaranmas sahsind hamya brabr smr yetimsin sbb olmur. Ona gr d yeni siyasi srhdrlin yaranmasndan sonra bu lkrd kimlik yaradanların ran mdniyyti il formalam kimlik qarsnda yeni kimlik yaratmaa ehtiyaclar vardr. nki bundan qeyri surtd zlrini ran xalqnn bir hissisi bilmy v yeni qurulmu lkni unutmaa mcburdurlar. Ona gr d ran mdniyytindn frqli v ona qar olan bir kimlik yaratmaq ardncadrlar (li Babayi, 1392:921). Bu arada tri siyastin tlb v mqsdin uyun olaraq kimlik yaratmaq Azərbaycan .Respublikasında ox mhm rol oynayr

Szsz, mvqqti siyastin tlbın uyun olaraq qondarlm milli kimlik v tarix tri siyasi hadislr klyinin smsi il arabir dyilck (2). Bunu "dyikn milli kimlik, ya tarix", yaxud da "sifarili milli kimlik" adlandrmaq olar. Qeyd edk ki, Azərbaycan Respublikasnn tarix dzldnlri SSR-nin tarixdzltm aparatnn bir hissisi oludqlar n bu sifarili milli tarix v kimlik yaradlmas il tandrlar. Ona gr d mstqillikdn sonra ox asanlıqla bu siyastin hdsindn gldilr v onu ox yax .icra etdilr

:sas sual

Azərbaycan Respublikasının tarixi bu ilkin məstqilliyindən necə və sonra Azərbaycan Respublikasının xalqının milli kimliyini necə tərif edirdirlər?

:sas frziyy

Belə nəzərdə tutulur ki, Azərbaycan Respublikasının tarixi bu ilkin 98 illik (1918-2016) tarixi boyunca xalqın milli kimliyini dəyişən bir kimlik və tarix olaraq nəzərdə tutulub. Yəni hər bir zamanda və müxtəlif siyasi məqsədlər üçün milli kimliyi dəyişdiriblər. Hazırkı tədqiqat təsviri-təhlili ədəbiyyat metodundan, qədim kitablara yer vermə kitabxana mənbələrinə və ədəbiyyatdan istifadə olunmuşdur.

Sovetlər Birliyində tarix yazma .2

A) Sovetlər Birliyində tarix yazma dövrü

Helene Karrer d'Encauss SSR-nin yarandığı zamandan Xruşçovun dövrünə kimi tarix və kimliyin 50 illik tarixi aralığıdır. Bu dövrün əsasını, rusların təvazü siyasətinin nəzərdə alınması yəni SSR-nin müvafiqi ilə bağlıdır. Birinci mərhələ 1920-ci illərdə Leninin tədbirləri zamanında olub. Ləkin, bu Stalinin o qədər də xüsusilə gəlmədi. Bu mərhələ milli və etnik siyasətin təvazü və genişlənməsi oxşarlıqları ilə xarakterizə olunurdu ki, yerli dillər bəzən millət və etnik qruplar arasında bərabər olaraq inkişaf etsin. Həmin mərhələ Azərbaycan Respublikasında pantrkizm spəkində tarix yazma rəvac tapdı. Bu zaman SSR-nin tərkibində olan xalqların qiyamı Rusiya ətrafında qarşılaşdı və azadlıq bəxş edən qiyamı sayıldı. Amma Stalin belə inanırdı ki, milli mədəniyyət ana dili rəhbərliyi olan milli kimliyin milli aspektləri olmalıdır. Amma məzmun və rəhbərlik baxımından sosialistlərə olmalıdır. Stalin dövründə 1930-cu illərdə Azərbaycan Respublikasının tarixi marksizm tarix yazma modelinin ardınca .gəldi ki hər bir pantrkizmdən uzaq gəzirdilər.

O dövrdə həmin Stalin gəstirə verdi ki, tarix yazanlar Rusiya ətrafında, rus əhədlərinin və ortodoks kilsələrinin tarixi və məsələ rolunu təfərrüfləndir və bu Rusiya rəhbərliyi bir-birinə birləşməklə yana olsun. Ona görə də Sovetlər Birliyində qabaq rus ətrafında leyhinə olan xalq qiyamı azadlıq qiyamı .sayıldı.

SSR-də nə tarix yazma dövrü faist Almaniyada SSR-nin rəhbərliyi sətərləndirilməsi ilə bağlıdır. Həmin dövrdə bəzən deyirdilər ki, kommunizm ar və dövlət xalq bir araya gətirmək üçün kifayət deyil və xalqın təhrik etmək üçün zərurət bəzən torpaqların mədəniyyəti, vətənpəş kimi tanınan qəhrmanların adından istifadə etmək, Lenin və Marksın adından istifadə etməkdən daha təsirlidir. Ona görə də Stalin almanlarla mbariz aparmaq məqsədilə qəsbən SSR-də yaayan xalqların hislərinə meydan verdi .((Karrer d-Encauss, 1365: 32-46

nirelman da bu məsələni təsdiq edir: "Mharibdən qabaq Babk feodallara qarşı mbariz aparan kəndlilərin rəhbərliyi gəstirilirdi, mharib bələdçidən sonra rəhbərliyi istilalərinə qarşı azadlıq hərəkatının .(simvoluna evrildi" (nirelman, 2001:106

Sovetlər Birliyində kimlik və tarix yaratma dərəcəsi onları kinci Dünya Mharibində qəlbəsi ilə bağlı idi. Mharib illərində SSR xalqları və etnik tayfalar arasında milli hislərin comasının əhəmiyyəti oldu. Amma mharib bitdikdən sonra Stalin bu xalqlara sətərləndirə verdi və milli hərəkatlarla mbariz etmək üçün SSR camisini ruslaşdırma bələd. Bu zaman ruslar SSR-də "seilmi xalq"ə evrildilər: "Ruslar inqilabın vətəndaş digər millətləri zəncir kəməni amil, mətləq r, sonra isə nisbi r oldular. .(Bundan sonra nə az zərər, nəhayət "mətləq xeyr" dndir" (Karrer d-Encauss, 1365: 53-57

Stalinin ləməndən sonra SSR-də siyasi durum yenə qarşılaşdı və tarixi tapıldı ki, tarixi bir daha 1920-ci illərdəki spəklə yazsınlar. Amma həmin coqunluqla olmasın və Stalinin dövründəki cinayətlərdən .(skutla kəsinlər (Həmin, 57

B) Trk cdadlar sasnda tarix yazma

Azərbaycan Respublikası da SSR-nin yeni bir respublikası olaraq bu birliyin digər ləri kimi az-ox kimlik və tarixdə təm mvcud idi və bu proses SSR-nin paralanmasından sonra da davam etdi. Həmin səsə Azərbaycan Respublikasında bu tarix dətə komponentlərini bel qruplaşdırıldı:

A) SSR-nin Kommunist Partiyasının rəhbərlərinin baxışında mənəvi tarix dətə komponentlər. Bu komponentlərdə iki komponent vardır:

1. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyindən sonra da ildən komponentlər -

2. Müstəqillikdən sonra istifadə edilmiş komponentlər -

B) Azərbaycan Respublikasının pənkə tarix dətələrinin xüsusi komponentləri. Müstəqillikdən sonra da bu komponentlərdən istifadə edilirdi.

Qeyd edildiyi kimi 1920-ci ildə Leninin nisbi azadlıq dərəcəsi həyata keçirildi və Azərbaycan Respublikasında da onun tarixi hakimiyyətə olan Kommunist Partiyasından kəndən pənkəkizmə səsə tarix dətədir. Rəid bəy smaylovun qəlmə il yazılmış ilk Azərbaycan tarixi kitabı 1923-cü ildə nəşr olundu. Bu kitabın tarixi dərəcəsi sənə əsasən Marks nəzəriyyəsi ilə hə bir ləqsi yox idi və pənkəkizmə slublu il tarix yazmadan təsərlənirdi. Həmin gəndə tarixi sənərlər arasında Azərbaycan Respublikasının SSR-də tarixi əid kitabı və "Bizim ittifaqımız" (3) kitabı kəlliyət kəndən nəşr olundu. Bu kitablarda Azərbaycanın yerli halisi trklər trfəndən lərdən, yaxud (assimilyasiya edilən zif və bədbəxt xəlkə kimi təqdim edilirdi (Nərelman, 2001:97

Azərbaycan Respublikasında zə cədlərlərin trklər olduunu dəyn və orta sərldə Azərbaycanın yerli sakinlərinin vərisi kimi təndən bel tarix yazmaların Kommunist Partiyasının siyastiləri nəzərdən: iki səs iradə var idi:

1. Qafqazlı soyu olmayan bel bir soylar qafqazlı kimi tarix dətərmək Azərbaycan Respublikasının .1 halisinə mənə və tarixi ləqlərini ərmənlər və gərlər təmamilə kəirdi (4) və kommunistlərin Qafqazda yaratmaq istədiyi utopiya qərdənləndən paralayrd. Bunun izahında dəmk olar ki, 1918-ci il 18 mayda rus ərlə həkumətinin dəvərləmsəndən sonra Azərbaycan Respublikası Musavət Partiyasının sərli Məhməddən min Rəsulzadənin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Demokratik Respublikası ad əltdə zə müstəqilliyini əlan etdi. 30 min ərməninə soyqərməna səbbə olan uə qətləmə də həmin dərən məhmə hadisələrindəndir. uə qətləmə 1920-ci ildə Azərbaycan Respublikası sərllərinin uə hrəndə yaayan ərmənləri qətləmə etməsi hədisidir. Azərbaycan Respublikası qvvlərinin bu hrə qətlə yetirdikləri ərmənlərin sayının 30000 olmasını təxmin edilir. Xosrov bəy Sultənovun gəstirli il bu qətləmə 6 gənə davam etdi, ərmənlər yaayan evlər qərt və virən olundu (Verluisə, 1988: 6). Ruslar bu hədisin təkrar olunmasını istəmərdi və Qafqaz xəlqləri nə eyni cəddə təfkək il Azərbaycanlılar və ərmənlər arasında nəfərti azaltma əlrdə. Həminə bununla da ərmənlər və gərlər Azərbaycan Respublikasının sakinlərini orta sərldə Arəna gəlmə və yerli halinin rəzilərinə llərdən əlmə, mənə qətləmə halisinə mənəyyətini hə nə ərtə bilməmi kəri trklər hesab əd bilməkdədir.

2. Digər trfəndən d Azərbaycan Respublikasının sakinlərini orta sərldə Azərbaycənə gəlmə sləuqlar .2 kimi trklər nisbət vermək, Azərbaycan Respublikası və Trkiyə arasında mənə və tarixi bəlləq yaranmasına səbbə olurdu. nəki hər iki ləknin xəlkə eyni soydan faydalanrd. əsif Stalin SSR Kommunist Partiyasında gənə ərtərdəndən sonra Leninin bir sərə siyastilərdən dənə. 1937-1938-ci illərdə SSR-də bu birliyin trkibində olan trklər qərt bir sərə hrəktlər bə vərđi. Trkəllilərdən bəziləri Trkiyə il məkdələ qdə ittihəm olundular. Azərbaycan SSR Kommunist Partiyası MK-nə bə katibi Mircəfər Bərov 1937-ci ildə Trkiyə ləyhini xə etdi və bu ləknin SSR trklərini trhik etməkdə ittihəm etdi ((Yılmaz, 2013: 516

C) Trkibli cəddə təmli səsə tarix dətə

Nticd bu zaman qrara alnd ki, Sovetlr Birliyind sifarili tarixdzltm siyasti tkc Azrbaycan Respublikasnda deyil, btn SSR-d icra olunsun. Qeyd olunan mqsdin hyata keirilmsi n Marks ideologiyasnn tsiri altnda olan kimliyi iqtisadi, ictimai v yaranm rait tabe bir msl hesab edn Nikolay Marr (5) nzriyysi daha faydal idi. SSR-nin bu akademiki kimliyin formalamas n dil v irqi tmizliy o qdr d dyr vermirdi. Bel inanrd ki, btn soylar tarix boyu digr soylala bir-birinin ardnc bir-birlrin qarmdr. Digr trfdn Qafqaz xalqlarinn hamsnn bir-birlri il qohum olmasn v orta q soya malik olmasn dnrd (Yilmaz, 2013: 521, 531. nirelman, (2001: 99

Hr halda M. Barov Azrbaycan Respublikas tarixilrin gstri verdi ki, bu lknin sakinlrini Azrbaycann yerli sakinlr kimi tantsnlar v trk soylu olmaq bard btn bhlri aradan qaldrsnlar. Azrbaycan Respublikasnn ilk dzli edilmi tarixi 1939-cu ilin baharnda hazrlad. Onun sas mqsd i Azrbaycan SSR-nin sakinlrinin tarix boyu soyunu birlidirmk, habel onlarn ermnilr v grclrl laqli olduunu atdrmaq idi (nirelman, 2001: 104). Bu kitabda Azrbaycan Respublikasnn tarix dzldnlri hrkt kedilr, Azrbaycan sakinlr n qafqazl v qeyri-qafqazl soylar sedilr; Araz aynn imalnda aranllar, kaspilr, Arazn cnubunda is madaylar, mannalar, .(kutilr v lulubilr (bid: 105

Azrbaycanl, ermni v grclr arasnda dostcasna mnasibtlrini mhkmldirmk n, baqa szl, daha yax utopia qardal tkil etmk n Azrbaycan Respublikasnn tarix dzldnlri iranllarn, ermnilrin v grclrin arasnda mkdaln n z arpd tarixi hadislr saslanmaq istyirdilr. Nm un olaraq rumlularn Qafqaza hcumuna iar ed bilrik: "Milladdan qabaqk birinci srd Rum quldar mperiyas Qafqaz ial etmy chd edirdi. Rumlular dflrl Ermnistana hcum kdilr. beriya (Grcstan), Aran v Atropatena da thlky ddr. Aran v Atropatena qounlar Ermnistana .(mdafiilrinin sa qanadn tkil edirdilr (6)" (Quliyev, 1357: 20

Babk Xrrminin Abbasi xliflrin qar qiyam hadissind d Azrbaycan Respublikas tarixdzldnlri ermni v grclrin Babkl mkdalndan sz arlar: "Babk qiyamlara srkrlik etmkl byk v bacarql bir rhbr olmasn sbut etdi. Xrrmilr hrkat onun rhbrliyi altnda klk istiqamtind gedn od kimi .(btn Azrbaycan brmd. Grcstan v Ermnistanda da xalq qiyam etdilir" (Hmin: 49

Trkibli v qdim qafqazl soy sem siyasti SSR-nin mdniyyt siyastilri n iki sas faydan tmin edirdi. Birincisi, Azrbaycan Respublikas sakinlr n qafqazl soy semkl onlar Qafqazn digr xalqlar il yaxnladrma asanlard v onlarn arasnda mmkn grginliklrin qarasn alnrd. Hminin, Trkiy trklri il bir soydan olmaq bhlri aradan qalxrd. Bu da Stalin v Barovun siyasti .istiqamtind idi

Digr trfdn Arazn hr iki trfind eyni soylarn yaamas nzriyysi tqdim etmk Arazn imalnda qurulmu hkumt n yax bhan ola bilrdi. Amma qondarma Azrbayaacan adn Arazn cnub razisi dartrd. Hminin, bu siyasti semkl Azrbaycan Respublikasnn qdim sakinlr bu lknin sakinlr saylacaqd, ermni v grclr artq onlar tz glmi mdniyytsiz krilr, yaxud Qafqazn arlmam qonaqlar adlandra bilmyckdi. Bununla bel madaylarn sas vtini olmayan Arazn imal n iranl soydan olan maday soylar trif etmk SSR tarixilri n Azrbaycan Respublikasnn "ran mdniyyti" dairind qarlamas thlksini yaradr. Onlar bu problem n d hll yolu tapdlar, madaylarn hkumtinin sonlarında (miladdan qabaq 550-ci ild) parslar v madaylar arasndak mharibni iki mhm v mttfiq iranl soy (7) arasnda bdi dmnilik lamti kimi qlm verdilr (Yilmaz, (2015: 773

D) Mannanlar smtin dn

Amma Azrbaycan Respublikasnda tarixdzltm prosesi bununla sona yetmdi v qeyd etdiyimiz kimi bu lkd kimlikdzltm vziyyt v siyast uyun olaraq dyim modeli sasnda idi. Stalinin lm il onun Azrbaycan Respublikasnda tarixdzltm mslsindki dstk bax da ld. Bu lkd tarixilr Stalin dvrnd yazlm tarix yenidn dzlilr etmy baladlar. 1954-c ild Azrbaycan

Respublikasın tarix akademiyasında iclas keçildi və bu iclasda M. Barovun gətirdiyi il tarixi qərarın qüvvəyə girməsi haqqında qərar qəbul edildi. Xüsusilə Azərbaycan Respublikasının sakinləri ilə mədənlərin eyni soydan olması yenidən baxıldı. Bu məsələ ox yerində idi. Nəki rus akademiyası qor Dyakonovun (8) araşdırmalarına görə Azərbaycan Respublikasının tarixçilərinin bu il sakinləri ilə (mədənlərin eyni kökdən olması iddiaları dərəcəyə gətirildi). (Nirelman, 2001: 109)

Bu zaman Azərbaycan Respublikasının diqqətli milli kimlik və tarix siyasəti rəhbərliyi tarixçilərinin hədəfləri bəzən sərbəst oldu ki, onlar öz soyların bir daha dəyişsinlər. Bu dəfə onlar Azərbaycan Respublikasının sakinlərinin iranlı soydan olmağı inkar etdilər və mədənlərin yerini eramızdan əvvəl 8-7-ci əsrlərdə Urmiyə gölində hökumət qurmuş mənşəli və sil soylar kimi təqdim etdilər (bu nöqtəni diqqət etməklə lazımdır ki, Byk Mədəniyyət deyil, Atropatena Mədəniyyəti (Kilik Mədəniyyəti) onların tərkibli soyların bir hissəsini təşkil edir. Bu gün qədr d onları iddiasının bir hissəsi budur və qondarma Azərbaycan adının tarixi Arana mənsub edilməsi lazım gəlir). Bu tarixçilərin mənşəli mənşəli bir sıra stənləri var idi. Birincisi, onların hökuməti mədənlərin hökumətindən daha vaxt yaranmış və onun daha qədim tarixi var idi. İkincisi onların dillərinin Qafqaz dilləri ilə laqəsi var idi. Bununla belə Nirelmanın toxunduğu kimi Azərbaycan Respublikasının tarixçilərinin mənşəli və soylar (səyqələr Atropatena və Arana necə ilgiləndirilmişdir məlum deyildi. (ibid: 125)

H) Aralı soylar

Azərbaycan Respublikasının təsis edildiyi zamandan bu günə nəsas problemlərindən biri Dağ Qarabağ məntəqəsinin ermənilər kimi idi. 1920-ci ildə Qarabada uşaqlıq bu enili-yoxulu, mharib və kəskin dolmuş tarixin bir şifsidir. Bu arada Azərbaycan Respublikasının tarixçiləri orqanlar meydana daxil oldu və Qarabağ qədim sakinlərinin d aralı soydan olmasını sübut (etməyə əlaqə Qarabağ və ixtiyarlara əlverişli oldu. (ibid: 145)

Bu zaman Azərbaycan Respublikasının tarixçiləri soyların bir olması nə kəni Arana verilir və Qarabağ qədim sakinlərini aralı adlandırdılar. Onların fikrincə yalnız xristianların yayılmasından sonra ermənilər bu razılıq kəldi və etnik tərkib məntəqə dəyişdi: "Bu vilayət erməni hakimiyyəti tərəfindən iale edildikdən sonra ermənilərin buraya köçməsi, Artsaxın (9) dalar onları nə yaxın əlaqə idi. Yavaş-yavaş erməni dili yerli aralı dilləri qədr və erməni dilinin Qarabağ dialektini yaratdı". (Quliyev, 1357: 29)

Onların thrifi dayanmadı və Aran dənizinin məvduduunu sübuta yetirmək nə erməni dilində "Aran tarixi" kitabının yazmış erməni tarixisi Mosis Dasxorantsi, ya Mosis Kalan Katvatsini aralı kimi .(qəlm verilir (Nirelman, 2001: 143)

Bu arada Azərbaycan Respublikasında tarixçilərin qəhrman sayılan Ziya Bünyadov nə gətirdi, Mxitar Qo (10), Vanakan (11), Kirakos Gandzaketsi (12) kimi Qarabağ erməni dilli alim və yazılar Azərbaycan Respublikasının byk dənizləri kimi təqdim etdi və onların erməni .(dilində yazmalarına, zərlərini erməni kimliyində təntmələrinə he bir iare etmədi (ibid: 123)

Thrifi yen bitmədi. Universitet nə tarix kitabının farsca tərcüməsində Mosis Kalan Katvatsinin (13) adı dəyişildi və oxucunu onun aralı olmasına inandırmaq nə Trkize adlandırdı və "olu" sonlu da ona aralı olaraq Musa Kalan Kaytolu formasına salındı. (Quliyev, 1357: 42) Lakin bu qəhrmanın .trcəmi Həseyin Məhmədzadə Sədiq, yaxud Quliyev tərəfindən olması məlum deyil

V) Arazın hər iki tərəfinin bir olması sübut etməyə hədə

Bir-biril he bir laqəsi olmayan tərkibli soy səmk bəzən oldu ki, Azərbaycan Respublikasının tarixçiləri tarixi dövərdə Arazın hər iki hissəsinin bir olması sübut etməyə hədə etsinlər. mumi olaraq Azərbaycan Respublikasının Arazın hər iki tərəfini əməl olması nə Azərbaycan Respublikasının sakinlərinin soyların Arazın imalında aralı və kəspi, Arazın cənubunda isə mədəniyyət və mənşəli (nəzərdə tutulmuşdur. (Yılmaz, 2015: 773)

Qeyd edk ki, bu chdin he bir mtbr tarixi sn di yoxdur. Misal n Arazn hm cnuvunu, hm d imaln hat etmi Sasanilr hkumtini Arazn hr iki sahilinin xalqlarnn bir olmasna sbut gtirmk olmaz. Bununla bel Azrbaycan Respublikasn tarix dzldnlri Sasanilri ial adlandrmlarna baxmayaraq bu hkumti Arazn iki trfinin sakinlrini bir-birin yaxnladmaq n faydal hesab edirlr: "Azrbaycan 3 srdn ox Sasanilr mperiyasn bir hissi olmur v bu uzun mddt Azrbaycann hr iki trfini iqtisadi v mdni chtdn bir-birin yaxnladrmdr (14). Lakin hr halda .(yadlarn ial v dmlrln hcumu ar yk idi" (Quliyev, 1357: 31

Hminin, onlarn nznrd rblrn Arazn hr iki trfini ial etmsi zlmdr, amma Arazn hr iki trfini birlirdiyi n nisbtlr stnlklri olmur: "rb xliflrinin dvrnd Aran v Atropatena bir daha vahid bir dvlit formasna dd, lknin imal v cnuv yaltlrinin iqtisadiyyat v mdniyyti inki af etdi v (tkmilldi". (Hmin: 47

Quliyev, Slcuqilrn rann imal-qrb razilrn hcumu haqqnda yazr: "11-ci srd Slcuqilrn hkumti il eyni zamanda trk soylarnn da hcumu artd. O dvrn tarixilrindn birinin dediklrn gr, Slcuqi dvliti trfindn Aran v Muana gndrilm trklr yirtk kimi llr v dalara daldlar. Aran v Muann iqlim raiti obanlarn yaay n lverili idi. Geni otlaqlar onlarn kri hyatn tmin edirdi. Cnuvda da krilr Urmiya gl trafnda mskunladlar. Bel bir raitd trk dili Azrbaycanda hmiyyt damaa balad v bu dil ncki lhclri thdid etdi. Cnuv v imal razilrnin halisi n vahid dil yarand v bu da ural- .(altay ailsindn olan azri dili idi" (Quliyev, 1357: 65-66

Azrbaycan tarixi kitabnn ikinci apnn (1958-1962) redaktorlarndan biri olan Hseynov da Slcuqilrn rann imal-qrb mntqlrn hcumunu Arazn imal v cnuvunda vahid dilin (formalarn sbb olduunu vurulayr. (nirelman, 2001: 111

Lakin Azrbaycan Respublikasn tarix dzldnlri izah etmirlr ki, gr 11-13-c srlr arasnda Azrbaycan v Aran sakinlrinin hms trkc danblarsa, bs nec olub ki, o diyarn air v yazlarnn (hms z srlrini fars v rbc yazblar? (bid: 143

Z) Trklrn glii

Xruovun dvrnd Sovetlr Birliyind siyasi atmosferin aq olmas il mdniyyt atmosferi d bir az azadlad v Stalin dvrnd cinayt hesab ediln szlr artq catl aq-aydn deyilm balad. Yava-yava Azrbaycan Respublikasn qeyri-rsmi tarixdzltm atmosferind Qafqazda qdim trk soylar yaratmaa chdlr balad. Bu prosesd n mhm kimlik yaradanlardan biri d 1950-1960-c illrd .(Yampoliski (16) idi (bid: 114

Bu proses mxtlif slublarla bu gn kimi davam edir. Saxta olmas, sabitsizliyi daha ox formalara dm qabiliyyti bu kimlik dzltmy vermidir. Bu lk d tarix yazmann tamamil dykn v rkistyn formada olmas sbb olmur ki, Azrbaycan Respublikasn sakinlri n trk soy yaratmaq ynmnd mxtlif v frqli ilr aparlsn. nirelmann iar etdiyi kimi Qafqaz v ran Azrbaycandak yer v qbil adlar Azrbaycan Respublikasn tarix dzldnlri trfindn istniln kimi izah olunur v akademik dililik il he bir laqsi yoxdur (bid: 132). Bu tarixilrn yerin yetirmli olduu vzif ondan ibartdir ki, iddialarna uyun olaraq z soylarn orta srlr dvrnn trklri deyil, qdim trk soylar arasndan sesinlr. Bununla da kommunist balarna xo glmyn Azrbaycan Respublikas v Trkiy sakinlrini eyni soydan olmas bhsi aradan qalxsn v bu msl onlar .narahat etmsin

Yerli soyun olmas bir torpaq iddiasnn sasdr. Qdim kk syknn bir dilin olmas btn mdniyytd milli qrura sbb olur. Trk dili v soyu Azrbaycan Respublikas n 11-ci srdn irli kemi yarada bilmdiyi n v buna gr d Aran razisinin 11-ci srdn nc Azrbaycan Respublikas sakinlrn mxsus olmasna olan iddialar sbut ed v bu lk sakinlrinin milli qrurunun oyada bilmdiyindn qdim trk soyu dzltmk iki yolla mmkn idi: ya mntqnin araln v kspki kimi yerlilrini trk adlandrsnlar, ya da kri trklrn eramzdan qabaq Qafqaza glmsini sbuta yetirsinlr (nirelman, .(1996: 25-26

Bu program rıvsınd eramzdan vvl birinci minillikd kri trklrin Qafqazda tapılmad n onlar saklarn trk tayfalar olmasn sbut etmli idilr. Pantrk tarixilrdn olan Yusifov bel inanr ki, .(saklar trk v fars dillrind ox yax danrdlar (nirelman, 2001: 131-132

Vliyev v libyzad kimi digr pantrk tarixilr d 1980-c illrd Azrbaycanda 3 mrhlli qdim trk dilini (bel qrupladrblar: 1. umerlr; 2. saklar; 3. digr trklr. (bid: 133

Bununla bel Azrbaycan Respublikasnn rsmi kitabların, o cmlđn tarix drsliklri yazanlar kommunistlrin hakimiyytinin sonuna kimi ehtiyat edirdilr. Hminin bu hakimiyytin sonuna qdr slcuqlar z cdadlar kimi qbul etmdilr, stlik onlara mnfi yanardlar: “Slcuqi dvltnin iall Azrbaycann iqtisadiyyatna byk zrb vurdu. nki onlar qarsna xan hr eyi qart v viran edirdilr. zlrinin ardcl mhariblrind qnimt toplamaq ardncı idilr v Azrbaycana srvt mnbyi kimi baxrdlar. Ar vergilr qoyurdular, xalq soyub-talayrdlar... Demk olar ki, kri slcuqlar ial etdiklri razilr he bir mdni hyat gtirmdilr. ksin Aran, Muan v digr yerlrd mskunlam qbillrin mdniyytinin tsirin dđlr, onlarla qaynayb-qardlar v mdni hyatlarn baladlar” (Quliyev, 1357: .(56-57

Baqı yerđ Slcuqilrin xalqn mdniyytin tsirinin ox az olmasn yazrlar: “lbtt, (Slcuqilrin hcumundan sonra) dilin dyimsi yerli camaatn tarixinin mhv olmas mnasna deyil. Yerli halinin tarixi v mdni adt-nnlri trk mdniyyti rıvsınd qorundu v yeni azri mdniyyt meydana (glđ”. (Hmin: 66

Azrbaycann rsmi tarix kitablarında slcuq trklri mnfi yanamann hdfind idi. stlik, osmanl trklri d bu tarixilrin qlminin sancmasndan amanda deyildi. Tccbl budur ki, Sovetlr Birliyinin qardalq utopiyas siyasti rıvsınd Azrbaycan Respublikasnn sakinlri 18-ci srd ermni qardalar il birlikd Osmanl dvltnin iallar il dyrd: “Arann btn tbqdn olan xalqlar trk iallarn qovmaqda itirak edirdi. 1601-ci ild Qubada trklr qar qiyam ba verdi. Tbriz, Ordubad v irvanda da qiyam dstlr ba qaldrd. Bak halisi d qiyamlara qouldu v trklrdn bir oxunu ldrllr, .(qalann is sir gtrdlr” (Hmin: 101

Baqı bir yerđ yazlr: “Gnc, Qaraba, Qafan, rvan v Qafqazn digr mntqlrinin halisi arasnda trk iallarna qar birlik yarand v onlarla mbarizy qalxdlar. Qarabada qiyamlarn bas ermnilrin .(qhrman olu David idi” (Hmin: 113

Bu arada orta srlrd iranl slallri Qafqazda hkumt edirdi. Digr trfdn Azrbaycan .(Respublikasnn tarixdzltn aparat trfindn yad kimi tandlrd (Hmin: 110-116

Azrbaycan Respublikasnn mstqilliyindn sonra tarixdzltn .1

A) Giri

1991-ci ild SSR-nin paralanmasndan sonra ne il ncdn trk soylar smtin dnn balam Azrbaycan Respublikasnn tarixdzldnlri artq zlrinin slcuq trklri il v buna tabe olaraq Trkiy il soyda olmalarn gızltny bir sas grmdilr. Bunun ardncı mtbuatda, htta rsmi mqal v drslik kitablarında z nzrlrini akar olaraq bildirdilr. Bu mrhld onlarn “dyikn milli kimlik v tarix” rıvsınd tarixdzltnlri bel idi: Onlar zlrinin qdim trklrl soy qohumluunu danmadan Azrbaycan Respublikasnn sakinlrinin mdniyyt v soy baxmdan formalamasnda slcuqilrin nmli rolu olduunu, Arann qdim tklrinin yannda olduqlarından sz adlar. Onlar 70 il boyunca z qlmlrini Kommunist partiya rhrlrinin v Azrbaycan SSR rhrliyinin razl ynmnd iltmidilr. Amma mstqillikdn sonra zlrinin yasaq olunmu fikirlrini azadcasna kaz zrin gtirdilr v btn trklrin birliyindn sz adlar. Mstqillikdn nc Azrbaycan Respublikas tarixdzldnlri o qdr qorxurdular ki, 1986-c ild SSR Elmlr Akademiyasnn Departamentinin katibi Tixvinski onlar pantrklkd ittiham ednd Ziya Bnyadov Kr aynn sa trfind yaayan irvan halisinin rslarn bu mntqni ial etmsin qdr (19-cu srin aprel ay) farsca danmasn iddia etmli oldu (nirelman,

Hminin, Azərbaycan Respublikasının tarix drsliyi kitabında Mahmudlu kimi tarixilr 1920-ci ild Qafqaz mnaqilrind Osmanl trklrinin msbt rolunu bel dyrlndirir: "Bu ar gnrd Osmanl dvlrt qvvlri Azərbaycanın kmyin gldi. Danaklar da trklri qtlia etmk niyytind idi. Bununla bel Osmanl hkumti Azərbaycan xalqna z kmk llrini uzatd. Qarda, qardan harayna yetidi. Osmanl qvvlri il birlmi azərbaycanl knllri ermni quldurlarından intiqam aldılar. Bellikl, (Azərbaycan xalqın mhu olmasının qarşını alnd". (Mahmudlu v baqalar, 2003: 204

İbtt, bu dzgn məlumat deyil v Azərbaycan Respublikasının dvlrtinin Qafqazda squtu n Osmanl ordusunun mntqdki komandiri Xəlil Paa il bolevik ruslar arasında razılaşma ha bir iar (olunmayıb (hmd, 1390: 182

B) Kri trklr doru dn

Azərbaycan Respublikasının mstqilliyindən sonra orta srld Qafqaza glmi v z hakimiyyəti altında olan razılrd mdniyyət gtr bilmyn kri trklr artq kri hesab olunmad v Azərbaycanın yerli halisin qaynayıb-qardılar: "Torul byin ahl altında olan slcuqlar yerli trk tayfalar il din v soy (baxmndan qohum idilr. Yerli trklr slcuq trklri il yaxın dil malik idilr" (hmd, 1382: 72

Yaxud digr bir yerd yazır: "Azərbaycan millti, trk tayfalarının digr razılrdn glrk bu geni razılrd mskunlam v trk danan digr tayfaların bir-birin qarşısını nticsind yaranmd (18)" (Hmin: (73

Burada tarix dzldnlr sovet hkumtinin dvrnd z yazdqların mdafe edilrlr v Azərbaycan Respublikasının trklrinin vtni adlandırılar. Amma bu df slcuq trklrinin Azərbaycan Respublikasının mrkkb soyuna hdsiz mdniyyət bx etmsini n kilr

Mstqillikdən sonra z hakimiyyəti altında olan xalqlar n mdniyyət gtrmyn kri trklr v monqollar artq qartı deyildi. stlik, Slcuqlar hkumti tanm air, alim, memar v sntkar dstklyirlr, gzl mscidlr, tarixi binalar tikirlr, hrlri abadladrılar. Hminin, bu tarix kitabında qeyd edilir ki, Teymurlu xalqın mumi xeyrin olan oxlu ilr etmidir. O cmlnd Beylqanın abadlaması v Araz (ayndan kanal kimsi (Hmin: 74

Qafqazlılar qtlia edn xzrlr d artq qartı adlanmır. (Quliyev, 2357: 38-39) stlik, onların rblr (qar 100 illik məqavimti dyrlndirilir. (hmd, 1382: 74

(c) slamofibiya (19

Qeyd olundu kimi Sovetlr Birliyinin paralanmasının mhm tsirlrindən biri d Azərbaycan Respublikasının tarixdzlrm metodunda bu lk tarixilri kinmdn v diqqt etmdn drslik kitablarında bu lk sakinlrinin Trkiy trklri il eyni soydan olmasından sz adlar. Mstqillikdən sonra Azərbaycan Respublikasının rsmi tarix yazma slubunda yeni mhm bir dyiklik ba verdi. O da lknin tarix kitablarında islamofibiyanın trvidir. SSR-nin paralanmasından sonra dini v milli mrasimlrin keirilmsi yasa aradan qalxd, repressiya olunmu dini hislr bir daha tzahr etdi. Bundan sonra Azərbaycan Respublikasının xalq v ran xalqlar arasında ortaqlıqlar olan bu mrasimlr, hminin digr tarixi v mdni ortaqlıqlar Azərbaycan Respublikasının xalqına rana yaxladra bilrdi. Yuxarıda iar edildiyi kimi bu msl d Azrbaycan Respublikasının siyasi (rhbrlrinin hkumt tkil etmsi il ciddi klid zidd idi (li Babayi, 1392: 921

Bellikl, onlar iranlılarla mdni ballqlar inkar etdiler, stlik, azərbaycanlıq siyasti semkl v ran Azərbaycanın ilhaq kimi rana qar razı iddialar irli srmkl dmnilik tbili aldılar: "Azərbaycanlıq sasn... trk dilin vhdtd amili kimi tkid edirdilr v etnik siyastlrin brpa edilmsi n grk fars dili, ilik, mdniyyət v nn ortaqlıqlar kimi ne qatlı iranlı milliyetin tfkkrl il mabariz edilsin" (hmd, (1390: 159

Nticd Azərbaycan Respublikasının siyastilri iranlılarla tarixi ballqlar inkar etmkl v onlarla

tarixi dmn olma tbli etmkl z hcumlarn Azrbaycan Respublikas v ran xalqlar arasndak n mhm ortaqlqlara, yni eyni islami laqlr, i mzhbin etiqad hdf aldlar. Azrbaycan Respublisnn drslik kitablar badan-baa slam v i mzhbin qar mnfi nqtlrl doludur. Bir yerd Mhmdli slam dinini i v trklr arasnda nifaq amili adlandrr: "slam bizim mqdds dinimizd nifaq yaratd. Qanin yalar bir-birlrini i v snni adlandrd. Mzhb davas qalxd. Bir ata v anadan olan vladlar qan qardalar olaraq mharib etdir. ah smayl Sultan Sliml, Teymur Byazidl v s.". ((Mahmudlu v baqalar, 2003: 116

Ntic .2

Azrbaycan Respublikasnn balar kommunistlrin dvrndn v mstqillikdn sonra randan tamamil siyasi ayrilmaq mqsdil bu razi n qeyri-iranl kimlik trif etmk ardnca idilr. Halbuki, bu razi tarix boyu ran torpa olmur v Mehranilr kimi iranl soylardan olan slallr orada hakim olmalar. Azrbaycan Respublikas sakinlrinin hqiqi kimliyini inkar etmk bu lkd milli kimlik v tarix fondlarnn sabitsizliyin v qeyri-qtiliyin sbb oldu. Bu proses saxta kimliy bir ox formalara dyim qabiliyyti verdi. Bellikl, Azrbaycan Respublikasnda milli kimlik v tarix tamamil dyikn v myyn mnasibtl uyunlar. Bu msl sbb olmur ki, Azrbaycan Respublikasnda tarix dzldnlr zaman v mxtlif siyast uyun olaraq bu razinin sakinlrinin kimlik v tarixini dyisinlr. Bu arada maday, manna, arnl, kaspi v trk tayfalarndan hr biri Azrbaycan Respublikasnn 100 illik tarixind daha ox paya malik olmur. Bellikl, bu lkd tarix yazlmas bu tayfalar hansnn Azrbaycan Respublikas sakinlrinin cdad olmas sasnda qurulmur. Hminin, kommunist hakimiyytinin mdniyyt siyastilrinin tzyiqlri v digr siyasi qrzlr zndn milli kimlik v tarix mxtliflik v dyiknlkl zmidir. Bu siyasi qrzlrnd bir hisssi Azrbaycan Respublikasnda milli kimliyin ran mdniyyti qarsnda dayanmas sasnda formalamasna ynlmidir. Ona gr d rann mdniyyt elites mnasib mdniyyt siyasti v Azrbaycan Respublikasnn mdniyyt elites il mzakir yolu semkl iki lk arasnda mdni-siyasi .grginliyin qarasn almaldrlar

:Qeydlr .3

Mqald "Azrbaycan Respublikas" deyildikd, hm Sovetlr Birliyinin trkibind olmu .1 Azrbaycan SSR, hm d mstqillikdn sonrak Azrbaycan Respublikas nzrd tutulur. 1920-ci ild boleviklrin qlbsindn sonra Azrbaycan Respublikas 1991-ci ildk 71 il mddtind Azrbaycan Sovet Sosialist Respublikas ad il Sovetlr Birliyinin bir lksi saylrd. lbtt bu lk, Ermnistan v Grcstan kimi 1922-ci ildn 1936-c ildk Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikasnn bir hisssi olmur. Sovetlr Birliyinin paralanmasndan sonra 1991-ci il 30 .avqustda mstqillk elan etmidir v Azrbaycan Respublikas adlanr

Bu istiqamtd bir mddt nc Azrbaycan Respublikasnn prezidenti lham liyev 2016-c ili .2 "multikulturalizm ili" elan etdi. Dyikn milli kimlik v tarix siyasti rivsind gln ili "dini v etnik .azlqlara hcum ili" elan etmsi d mmkndr

.Our Onion .3

Bu tdqiqd Arazn cnub hissind ran sakinlrini adlandрмаq n shv v qondarma "azrilr" v .4 "azrbaycanllar" ifadsindn istifad edilmidir. Hal-hazrda Azrbaycan Respublikas adlandrlan razini kemid iranllar v rblr "ran" (Aran), grclr "Ran", ermnilr "Avan" (ghvn), .yunanlar "Albaniya" (lbni) adlanmdr. Bu razini indi d Aran adlandрмаq olar

.Nikolai Marr .5

Bu iddia Azrbaycan Respublikasnn tarix dzldnlrinin metodunun tarix thrifinin v .6 yalanlarnn n bariz nmunsidir. Plutarxn iar etdiyi kimi Lusi Lisini Lukullun Ermnistann paytaxt Tigranakert hcumunda madaylar Ermnistan ah Tigrann qoununun sol qanadn tkil edirdi. ox gman ki, Plutarxn mqsdil Atropatena sakinlrilr olmur. Amma bu tarixi onlarn aranllarla mkdal haqqnda he n demyib. Qounun sa qanadnda "Adiabene" ("kiayarasnn (Mesopotamiya) imalnda mntq) qounlar dayanrd. lbtt onlar Atropatenann maday sakinlrilr

il shv salmaq ox glncdr. Aydndr ki, Azrbaycan Respublikasnn tarix dzldnlri Arazn iki trfinin xyali v uydurma birliyini sbut etmk n bu iki tayfan bir-birinin yannda gstrtblr: "Tigran srtl hrkt etdi. Qounun sa qanadn Adiabene ahna, sol qanadn is Maday hakimini taprd. ox qarq, mxtlif v frqli silahlarla silahlanm bu sgrlr, sraqdan xm v eyni silahlarla silahlanm .(dmnl dy girdilr" (Plutarx, 1336: c. 2: 665

.(Maday-pars birliyini v yax mnasibtlrini aradmaq n bax: (Hinz, 1388: 283 .7
Dyakonov, Igor, Istoriya Midii ot drevneyshikh vremen do kontsa IV veka, Moscow, .8
.1956

Trcmi Hseyin Mhmmdzad Sdiq ermnilrin adqoymasndan istifad etmi v Qaraba "Artsax" .9
.adlandrmdr

.Mkhitar Gosh .10

.Vanakan .11

.Kirakos Gandzaketsi .12

.Kalan Katu () ermni dilind "Ing piik" mnasnadr .13

Bu haqda da Azrbaycan Respublikasnn tarix dzldnlri thrif yolunu tutublar. Aran v .14
Azrbaycann hr ikisinin bir iranl hkumtin siyasi razisind olmas ilk df Sasanilr dvrnd deyil,
hmnilr (Haxamaniilr) dvrnd olmur. Herodotun yazdna gr Aran hmnilr mperiyasnn 11-ci,
Maday (Byk Maday v (Atropatena adlanan) Kiik Maday) 10-cu inzibati razisi sayldr.
(Herodot: 1389: c. 1: 400

Quliyevin nzirindn frqli olaraq Mhmmd min Riyahinin izah etdiyi kimi azri dili iranl dillr .15
qrupunun bir qoludur: "Ksrvi z kitabnn giriind yazr ki, tdqiqini o vaxt balamdr ki, bzilri
m yyn siyasi mqsdlr n he vaxt Azrbaycan adlanmam v kemi srlrd Aran, son vaxtlar is
Qafqaz adlanm Arazn imal hisssin Azrbaycan adn qoymudular v Azrbaycan trk dilini azri
dili adlandrmdlar. Tssflr olsun ki, bu gnlri tkc o siyastin ardcllar deyil, zmkldr d qrzsiz,
lakin eyni halda mlumatszqlq zndn bzn hmin ifadlri ildirlr. O, tutarl sndrlr v qdim mnblr
istinad etmkl sbut etdi ki, "Azrbayqann qdim dili" trk dili yox, tamamil iranl bir dil
olmur. Bugnk trkc n azri ifadsi qondarma v saxtadr v yalnq qdim iranl dili n ildilmlidir".

((Riyahi, Xoyi, 1381: 28

.Yampol'sky .16

.Tikhvinsky .17

Riyahinin izah etdiyi kimi ran Azrbaycann, xsusil d Tbriz halisinin dilinin trkcy .18
evrilmsi n ox Osmanl sgrlrinin qtlialmlar il baldr: "Mtbr mnblr sasn, demk olar ki, Tbrizd
10-cu srin sonlarna kimi hl d ski dil dyimmidi. Tbrizd dilin dyimsinin sbbini Osmanl dvltiin
Tbriz hcumu, hri viran qoymas, halini qtlialm etmsi v bu hrin h.q. 993-1012-ci illrd 20 il
(ialda qalmasnda axtarmaq lazmdr". (Riyahi, 1381: 34

Azrbaycan Respublikasnn mstqilliyindn nc islamofobiya siyastlri SSR rhrilri trfindn .19
izlnilirdi. Amma mstqillikdn sonra Azrbaycan Respublikasnda islamofobiya yeni aspektlr
.tapd v iranofobiya layihisinin bir hisssi kimi gndliy salnd

Qaynaqlar .4

:a) Farsca qaynaqlar

hmdi, Hseyin (1382), "Azrbaycan Respublikasnn universitet tarixi kitabnn nqdi", "Tarix v corafiya ay"
.kitab, say 75 v 76, Tehran, Xaneyi-kitab, s. 71-74

Azrbaycan Respublikasnn drslik kitablarnn aradrlmas (tarix kitablarna diqqt etmkl), (1390) ---
."Mutaliati milli" jurnal, say 46, il 12, Tehran, Mutaliati milli mssissi, sh. 157-184

.Plutarx, (1336), "Hyati mrdani nami", evirn: Riza Mayexi, Tehran, c. 4, cap 1, Kitab trcmsi v nr evi

Riyahi, Xoyi, Mhmmd min, (1381), "Mulahizati dr moredi zbani kohni Azrbaycan", iqtisadi-siyasi .mlumat, say 181-182, Tehran, ttilaat mssissi, s. 26-35

Quliyev, lvst, (1357), "z peydayii insan ta rsayiyi fedoalism dr (cumhuriyi) Azrbaycan", trcm v izah: .Hseyñ Mhmmdzad Sdiq, Tehran, Gutenberg

li, Babayi, Dermeni, li, (1392), ran mdniyyti trafndak lklrd ran mdniyyti il qarlaan kimlik yaratmann aradrlmas, fqanstann tarix kitablarnda kimlik yaratmann aradrlmasndan bir nmun "emndazhayi rani .frhngi", Hbibullah smailinin qlmi il. Tehran, Kitab evi, sh. 914-923

Mahmudlu v baqalar, (2003), "Ata yurdu", (Azrbaycan Respublikasnn 5-ci sinif n drslik kitab, .Azrbaycan trkcsi il), Bak, Thsil nazirliyi

.Karrer Dankus, Holen, (1364), "mperatruyi qosste", evirn: Qulamli Syyar, ap 1, Nri no

.Herodot, (1389), "Tarixi Herodot", evirn: Mrtza Saqibfr, c. 2, ap 1, Tehran, Nri satir

.Hinz, Valter, (1388), "Daryu v iraniyan", evirn: Prviz Rcbi, ap 1, Tehran, Nri mahi

:b) Latnca mnblr

.Dyakonov, Igor,(1956), Istoriya Midii ot drevneyshikh vremen do kontsa IV veka, Moscow

Shnirelman, Victor,(2001), The Value of the Past: Myths, Identity and Politics in Transcaucasia, Senri .Ethnological Studies No.57, Osaka, National Museum of Ethnology

Who Gets the Past? Competition For Ancestors among non-Russian Intellectuals in Russia ,(1996) __ ., Washington DC, John Hopkins University Press

Verluisse, Pierre, (1995), Armenia in Crisis: The 1988 Earthquake, Detroit, Wayne State University .Press

Yilmaz , Harun, (2013),The Soviet Union and the Construction of Azerbaijani National Identity in the .1930s, Iranian Studies, 46:4, London, Routledge, pp 511-533

A Family Quarrel: Azerbaijani Historians against Soviet Iranologists, Iranian Studies, 48:5, ,(2015) __ .London, Routledge, pp 769-783